

İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ (*)

Doç. Dr. Nejat BENGÜL

İktisadî Devlet Teşekküllerinin bir çok meseleleri vardır. Bunlar evveldenberi çeşitli vesilelerle söylenegelmiştir. 154 sayılı Kanuna göre hazırlanmış bulunan raporlarda da bu meseleler etraflı bir şekilde münakaşa edilmiş ve bir kısmı için hal çareleri teklif olmuştur. Bu meseleleri şöyle bir tadat edersek:

- Bu nam altındaki müesseselerin çok çeşitli statüleri haiz olmaları,
- Bu statülerin mantikî bir esastan âri olması, ifa edilen fonksiyonla ilgili olmaktan ziyade tarihî tesadüflerin bir sonucu olması,
- Bu teşekküllerdeki personelin statüsü,
- İdarecilerin hareket serbestisi ve işletmecilik prensiplerine uyabilme imkânları,
- Sermaye yetersizliği,
- Muhasebe sistemlerinin düzenli olmaması,
- Yatırım politikalarının bir esasa bağlanmamış olması,
- Genel olarak malî bünyelerinin zayıflığı,
- Murakabe usullerinin müessir olmaması,
- İşçi ile münasebetlerinin iyi düzenlenmemiş olması.

Gayret edilirse bu teşekküllerle ilgili meseleler listesi daha da uzatılabilir. Bir tek seminerde bunların hepsini ele alıp inceleme-

(*) Bu yazı, Nejat Bengül'ün 1961 - 62 ders yılı birinci sömestrinde İktisadî Devlet Teşekkülleri ile ilgili olarak Maliye Enstitüsü tarafından tertiplenmiş olan seminerde yapmış olduğu tebliğin ana hatlarını ihtiva etmektedir.

ye imkân yoktur. Esasen İşletme İktisadı Enstitüsü yalnız bu konuda 5 seans sürecek bir seminer serisi tertiplemiş ve tarihten başlayarak, raporların dokunduğu ve dokunmadığı çeşitli meseleleri inceleme ve münakaşa konusu yapmıştır. Yukarda sayılanların bir kısmı üzerinde çok kıymetli ve önemli mütalâalar serdedilmiştir.

Durum böyle olunca, bu seminerde en temel ve önemli sayılabilecek birkaç hususu seçmek ve münakaşaları dağıtmadan bunlar üzerinde teksif etmek doğru olur. Tabii en temelli veya önemli mesele yapılacak tarife bağlıdır. Benim üzerinde duracağım noktalar önemli saydığım bir kaç soruyu çeşitli veçheleri ile ortaya koymaktan ileri gitmiyecektir. Kısa konuşarak vaktin büyük kısmının münakaşa ve mütalâalara kalmasına imkân yaratmaya çalışacağım.

I. Bu sıralarda çok bahis konusu olan ve tabii olarak akla ilk gelmesi icabeden sual: «Hususi teşebbüslerin de normal olarak faaliyette bulunabilecekleri sahalardaki iktisadî devlet teşekküllerinin HANGİ GAYENİN VEYA GAYELERİN VASITASI TELÂKİKİ EDİLMELERİ GEREKTİĞİDİR.»

Birkaç şey düşünülebilir :

1 — Bunlar, ileri bir hususi teşebbüs ekonomisine geçişin vasıtaları telâkiki edilebilirler. Az gelişmiş bir memlekette iş hayatı durgunsa, ileri teknolojinin gerektirdiği büyük sermaye hususi sektörden gelemecektir. Bunun iki sebebi olabilir. Bir kere bu kadar büyük sermaye, hususî sektörde teraküm etmeyebilir, ikinci olarak, teraküm etse bile riski fazla olan ve uzun süre bekleme yi gerektirecek işlere girme temayülü göstermeyebilir. Devlet gerekli sermayeyi halktan vergi olarak toplar ve bu kabil işletmelei kurar. Bu işletmeler hem yeni teknolojiy memlekete getirir, hem idareci ve teknik personelin yetişmesi için bir lâboratuvar rolü oynar, genel olarak prodüktiviteyi ve hasılayı artırır, hem de durgun olan iş hayatını canlandırarak hususi teşebbüs için yeni ve emin iş sahalarının açılmasına imkân verir. Bu canlanma ve hususi teşebbüsün gelişmesi sermaye terakümüne hız verir. Bu sermaye terakümü yeterli ölçüyü bulunca, riskli safhayı atlamış ve oturmuş işletmeler hususi sektöre devredilir. Bu devir hasılatı daha yeni ve riskli sahaların aynı şekilde devlet tarafından kurulması için kullanılır. Bir süre sonra hususi sektör yeter canlılık ve sermaye zeminine ulaşınca devredilen teşebbüslerin hasılatı dev-

let tarafından eğitim, sağlık, ulaştırma, mesken gibi sosyal hizmetlerin daha geniş bir tabanda yapılması için kullanılır. Bu arada memlekette bir teknoloji değişmesi olmuş ve nüfus veya tabii kaynakların fakirleşmesi sebebiyle aşırı güçlüklerle karşılaşılma- mışsa, çalışan fert başına prodüktivite adamakıllı yükselmiştir. Sıra sosyal adalete gelir. Vergi sisteminin müterakkileştirilmesi ve sosyal sigortaların uygulanması ile bu inkişaftan milletin yaygın bir şekilde faydalanması yolları aranır.

2 — Veyahut, devletin iktisadî işletmeleri ve mülkleri, tam bir sosyalist sisteme geçişte bir kademe olarak düşünülebilir. Bu işletmelerin ekonomi içinde işgal ettikleri yer, tedrici bir şekilde olmakla beraber gittikçe genişler. Hususi teşebbüs mahdut birkaç sahaya münhasır kalır. Bazı sahaları terketmek mecburiyeti de doğabilir. Ve ekonomi sistemi kendiliğinden sosyalist bir sistem istikametinde gelişir. Sosyal adalet, eğer hakiki ise, böyle bir sistemin esasında mündemiçtir. Kalkınma, bilhassa devletin şuurlu ve programlı ve cesim yatırım hacmi tarafından sağlanır.

3 — Nihayet devlet teşebbüsleri, devletin iktisadî kalkınma ve teknolojiyi ileriye götürme alanında ağır bir sorumluluk yüklenmek durumunda kaldığı bir memlekette, kalkınmanın devamlı bir vasıtası haline gelebilirler. Burada olan, ideal sayılan bir hususi teşebbüs veya sosyalist ekonomi sistemini gerçekleştirmek değildir. Başlıca gaye kalkınmadır ve bunun için de devlet teşebbüsü ile hususi teşebbüsün yanyana bütün gayretleri ile çalıştıkları bir **karma sistem** bahis konusu olacaktır. Ve bu sistem bir diğer şeye geçiş için bir safha değil daimidir.

Türkiye'de devletin iktisadî sahadaki teşebbüslerinin gayesi sarih bir şekilde belirtilmemiştir. Fakat 1950 de liberal bir plâatformla ve bunları hususi teşebbüse devretmek niyetiyle iktidara gelen bir parti dahi, kalkınma konusunda hususi teşebbüse verdiği imkânlar yanında bu sahayı da genişletmek ve büsbütün dallanıp budaklandırmak zorunda kalmıştır. Bu bir vâkıdır.

Her üç hal şeklinin de gerçekleşme imkânları, mahzurları ve faydaları hakkında bir hayli şey söylenebilir. Ben bu konuda münakaşaları faydalı bulmuyorum. Ve hareket noktası olarak, iktisadî devlet teşebbüslerini karma olan ve karma kalacak olan bir ekonomide, milletçe iktisadî kalkınmaya hizmet edecek âmme vasıtaları olarak telâkki eden bir düşüncenin kabul edilebileceğini

zannediyorum. Bu teşebbüslerin meseleleri münakaşa edilirken böyle bir hareket noktasına muhakkak ihtiyaç vardır. Aksi takdirde meseleler sistemli olarak incelenemez.

II. Yukarda, hukukî statüden tutun da malî duruma, yatırım politikasına kadar çeşitli meseleler saydık. O halde, bütün bu konularda bazı ârızalar ve düzensizlikler müşahede edilmiştir. Bunlardan bir kaçını doğrudan doğruya alıp incelemek yerine, hepsini doğuran ortak âmiller üzerine dikkati teksif etmek daha faydalı olabilir. Bu ortak âmiller 5 noktada toplanabilir :

1. Memlekette gerek hususi teşebbüs sahasında, gerek âmme teşebbüsü sahasında işletme idaresi usulleri gelişmemiştir. Verimli idarecilik metotları bilinmemekte ve uygulanmamaktadır.
2. Her iki çeşit teşebbüs için de son yıllarda genel iktisadî durumdaki istikrarsızlık yüksek bir belirsizlik içinde çalışmak mecburiyetini doğurmuştur. Bu ise çalışma ritmini aksatır ve maliyetleri yükseltici bazı masraflar doğurur.
3. Murakabe sistemi ne kadar elâstikî ve normal ticarî usullere ne kadar yakın tespit olunursa olunsun, devlet işletmeleri kanun ve nizamlara ve müessesesevî teamüllere daha riayetkâr bir tutumla çalışmak zorundadırlar. Bu, devlet işletmeciliğinin mahiyeti ile ilgili bir husustur.
4. Bu işletmelerde, en önemli rolü oynayan ve karar ve hareketleri ile verimliliğe en fazla müessir olabilecek durumda bulunan idareciler maddeten yeter ölçüde tatmin edilemezler.
5. Devlet işletmeleri, hususi işletmelerin aksine siyasi tesir ve müdahalelere maruz olarak çalışmak durumundadırlar.

Birincisi, umumi bir meseledir. Halli güç değildir. Gerekli imkânları tahsis ederek gerek hususi sektörde gerekse âmme sektöründe modern iş idaresi usullerinin yerleşmesine çalışmak icap eder.

İkinci mesele, iyi bir plân olması ve bunun aksatılmadan uygulanması ile ilgilidir. Böyle bir plânın mevcudiyetinden kaptıkaçtı olmıyan, ciddi ve oturaklı hususi teşebbüs çok istifade eder. Talebin seyrini mücavir sahalarda yapılacak yatırımlar hakkındaki dikkatli tahminleri, ithalât programını öğrenir, bunlara kendi ter-

oihlerini, piyasa hakkındaki bilgilerini de ekleyerek en doğru kararları verir. Ekonomide genel riskin azalması, her türlü iktisadî faaliyetlerin verimliliğini arttırır. Plânın mevcudiyeti iyice aydınlatılmış bir yolda, nereye bastığını bilerek yürümeye benzer. Bu şartlardan hususi teşebbüs gibi devlet teşebbüsleri de istifade eder ve verimlilikleri artar. Plânsızlığın doğurduğu meseleler izale edilmiş olur.

Üçüncü meselede, devlet teşebbüsü bakımından çare yoktur. Öbür sahada vergi, iş şartları, standartlar vesaire ile ilgili kanun ve nizamların daha müessir bir şekilde tatbikine gayret olunmalıdır.

Dördüncüsü, karma bir ekonominin devlet kesiminin en hayatî konularından biridir. Akıllı bir mukavele ve maaş politikası ile kısmen hallolunabilir. Fakat karma ekonominin kalıcı bir sistem olarak düşünülmesi de, devlet sektöründe idareciliği devamlı bir meslek haline getirebilir ve idarecilerin gayretle çalışmalarına yarayabilir.

Fakat, asıl problem beşinci noktada gibi görünüyor. Bir ara politik tesirler o kadar fazla şikâyet konusu oldu ki, kazaî saha gibi, devlet iktisadî sektörünü de tamamen politik tesirlerin dışına çıkarmanın çareleri bile münakaşa edildi. Bu işletmelerin idaresinin, kendi kendini yenileyen ve başlangıçtan konulmuş ve değiştirilmesi özel usullere bağlı kanun ve nizamlar haricinde hiçbir makama sorumlu olmıyan vakıf tipi heyetlere devredilmesi fikri ileri sürüldü. Biran için buna imkân olup olmadığını bir tarafa bırakalım. Böyle bir sistemde iki yol tutulabilir, pür iktisadî sahadaki devlet teşebbüsleri 7 - 8 kişilik idare meclisi olan bir tek vakfın idaresine verilebilir. Bu kimseler bir defa seçilecekler ve değiştirilemeyeceklerdir. Memleket şartlarını takip eden, hüsnüniyetli dirayetli ve ehliyetli bir heyet seçilebilirse mesele yok. Amma seçilen heyet bu vasıfları itibarile aksarsa, çok önemli bir millî servet bloku erimiye ve kendinden beklenen hizmeti yapamamaya mahkûm edilmiş olur. Bu mahzuru önlemek ve riski yaymak için, her işletmenin başına tamamen müstakil ve ayrı bir heyet oturtulmak istenirse, o zaman yukarıdaki nitelikte o kadar fazla insana ihtiyaç vardır. Üstelik bir de koordinasyon meselesi ile karşılaşırız.

Kaldı ki, bu sektör de tıpkı millî eğitim, sağlık vesaire gibi **Hükümet politikasının** tesir sahası içinde kalmalıdır. Mademki

Hükümetin en önemli vazifelerinden biri iktisadî kalkınmayı gerçekleştirmek olacaktır, bunun en önemli vasıtasını elinden almak ve mesuliyeti çok umumi ve havada kalan bir heyete veya heyetlere vermek mahzurludur. Esasen 20 inci Asır Türkiyesinde hiç bir idare bu vasıttan, bu kadar önemli bir tesir sahasından vazgeçmeğe razı olmayacaktır.

O halde, politika ile bir temas zarureti vardır. Mesele bu temasın faydalı taraflarına imkân verecek (genel hükümet politikasının bu teşekküllerin faaliyetinde mâkes bulmasını sağlayacak) ve mahzurlu taraflarını önleyecek bir şekilde tanzim olunmasıdır. Faydalı tarafı âşikârdır. Hükümetin bir kalkınma ve sosyal adalet politikası olacaktır. Bu politika vâzıh ve halkın arzularını aksettiren bir politika olacaktır. Bunun, devlet idaresinin her tarafı gibi, devlet iktisadî sektöründe de tatbik olunması icabeder. Bu demokratik sistemin bâriz özelliğidir. Fakat demokratik sistem de her şey gibi yaşayan bir uzviyettir, gelişir ve tekâmül eder gayesine ve tarifine gittikçe daha yaklaşıp hale gelir. Bu tecrübeye yeni başlamış memleketlerde henüz gelişmenin ilk safhasında bulunulabilir. Böyle bir durumda hükümet politikası yeter sarahat ve vuzuhtan mahrum olabilir, bütün halkın arzularını temsil etmekten ziyade en vokal en kuvvetli tazyik gruplarının tesiri altında bulunabilir. O zaman politika ile temas bunların da aksetmesi sonucunu doğuracaktır. Ve bunu realite olarak kabul etmek, mahzurları mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışmak iktiza eder.

Bu bakımdan, politika ile temas bir tek noktada mı olmalı, yoksa çeşitli noktalarda mı olmalı meselesine geliyoruz. Yani, bir tek Bakanla mı, yoksa birçok Bakanlıklarla mı olmalı? Uzmanların raporu ikinci yolu tutmuş, devlet işletmelerini iş sahalarına göre Bakanlıklar arasında taksim ediyor ve hattâ bunda bugünkü durumdan da daha ileri gidiyor. Bu hususta karar verilebilmesi için politik tesirin, vâzıh ve halkın arzularını temsil eden genel bir hükümet politikasının tatbiki dışında, ne gibi şekillere bürünebileceğini araştırmak lâzım. İşin anahtarı bu noktadadır. Bakanlarla tazyik grupları arasında çeşitli münasebetler vardır:

1. Belli bir bölge halkının menfaatleri, yatırımlar için yanlış sahaların veya kuruluş yerlerinin seçilmesine yol açabilir. Bakan bir bölgeden, bilhassa iyi organize olmuş bir bölgeden bu hususta gelecek tazyikleri kale almak zorundadır.

Bu bakımdan, devlet sektörü yatırımlarının plânlanması ve kuruluş yerlerinin bu plânda tespiti Bakan için bir mukavemet hattı teşkil edebilir.

2. Belli bir işletmenin veya işletmeler grubunun mübayaada bulunduğu müstahsiller de Bakan karşısında kuvvetli bir tazyik grubu teşkil edebilir. Bu, yüksek fiyatla mübayaaya aşağı kaliteli mahsulün mübayaasına yol açabilir ve sonucu bu tazyik grubuna geri alınması çok güç gizli bir subvansiyon tanınması ve ekonomik bakımdan çeşitli mahzurlardır. Bu hususta da realist olmak ve münferit bir Bakan için böyle bir tazyik grubunun isteklerinin kale alınması gerekebileceğini kabul etmek lâzımdır.
3. İşletmenin müstehliklerine ucuz satış. Müstehlikler de önemli bir tazyik grubu teşkil ederler.
4. Nihayet personel, işçi sayısının lüzumsuz ölçüde artması, ücret şeklinde işçilerin teşkil ettiği tazyik grubuna verilen tâvizler gelir. Bazı işletmelerde fazla personel ve işletmenin kaldıramıyacağı ücret seviyesi ve sosyal yardımlar önemli bir problem halini alabilir.
5. Bunlara ilâve olarak, bir de münferit bir tek firmanın işinin yapılması ve menfaat sağlanması için gelebilecek tazyik ve tesirler vardır. Bu firma yerli veya yabancı olabilir. İhale, satınalma, ithalât vesaire gibi işlerde nüfus ticareti denen husus bu kısma giriyor. Bu, yalnız devlet iktisadî sektörü için değil, devletin tanzimci, lisans verici bir organ olarak iktisadî hayata aşırı bir şekilde müdahale ettiği bir memlekette normal devlet faaliyetlerine de ârız olabilecek bir keyfiyettir. Yalnız normal devlet faaliyetleri daha rijit nizamlara göre yürütülür, işi kitabına uydurmak biraz daha güçtür. Bu sahada ise, hareket serbestisi biraz daha fazladır. Bu gibi metotları benimseyenler tarafından daha kolay netice alınması ihtimali vardır. Ancak bu çeşit tesirlerin cüz'i ölçüde kalacağını farzetmek lâzım. Çünkü gayri meşrûdur. Diğer dördü ise tamamiyle meşrûdur ve demokrasi hem ölçülü biçili, sistemli ve memleketin uzun vâdeli umumi menfaatlerine göre, hem de tazyik gruplarının faaliyetine göre işleyen bir rejimdir. Realist olmak istiyorsak bu gibi tesirlerin mevcudiyetini kabul etmeliyiz.

Bir işletme mevzubahis olduğunda, bölge halkı, işçileri, müstahsilleri ve müşterileri kuvvetli tazyik grupları halinde organize edebilirler. Bakan bu tesirleri nazarı itibare almak durumundadır. Nihayet üç dört sene sürececek bir Bakanlık devresinde sermayeden yiyerek bu gibi talepler karşılanabilir. Yenen sermaye, işletmenin sermayesidir. Yani bu çeşit systemsiz, değişen, âdil olmayan ve miktarı dahi bilinemiyen subvansiyonlarla işletmenin malî bünyesi zayıflar, hattâ tamamile yitirilebilir. Fakat durum uzun zaman belli olmuyabilir. Millet sermayesi namına konuşacak bir tazyik grubu yoktur. Esasen Hükümet politikası vuzuhsuzsa ve Bakan müstakil olarak başarılı olmayı önemli sayıyorsa, bir bölgeye bir fabrikayı kurdurmak, müstahsilin mahsulünü yüksek fiyatla satın aldirmek, satışları ucuz fiyatlar üzerinde yaptırmakla, **sami mi olarak, kendisini halka hizmet ediyor sayabilir.**

Fakat böyle bir durum, malî bünyesinin zayıfladığını, sermayenin lâyıki ile yenilenmediğini gören ve önceleri bunu dilinin döndüğü kadar anlatan ve Bakana mukavemet etmeye çalışan bir teşebbüs idarecisinin, bir müddet sonra bezginleşmesine ve adam sen de bu işle uğraşacak ben mi kaldım diyerek teknik verimliliğe de pek aldirmamasına, hattâ lüzumsuz ve lüks sayılabilecek bir takım masraflara girişerek idare kademelerini de bu durumdan istifade ettirmeye çalışmasına yol açabilir.

Politik tesir, bir veçhesi itibarile böyle işlediğine göre, iktisadî devlet teşebbüslerinin Hükümet kademesi ile temasının bir noktada mı yoksa çok noktada mı olması daha isabetlidir?

Her ikisi lehine ve aleyhine söylenebilecek noktalar var. Fakat kuvvetli bir Başbakan yardımcısı, aynı zamanda Hükümetin genel başarısı ve politikasında da, Başbakandan sonra en fazla sorumlu kimse olduğundan, bu gibi tesirleri asgariye indirebilir. O zaman işletmeler ayrı ayrı, büyük bir ofisi olmayan bir Bakana bağlanamayacağına göre, uzmanların raporunun aksine bir veya iki tane dev holding kurulabilir ve bunlar Başbakan yardımcısına bağlanabilir. Bir tek holding olduğunu düşünelim (bu sadece normal olarak ilk kuruluş maksadına göre iktisadî devlet teşekkülü hüviyetinde olan işletmeleri ihtiva edecektir, meselâ Emekli Sandığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu vesair iktisadî teşekküller bu holding'e bağlanmayacak, ilgili Bakanlıkların nezareti altında organlar olacaklardır). Bir bakıma bu Sümerbank sistemine dönüp, bu sistemi daha da tahkim etmek anlamına gelir. Holding idaresi büyük bir teşekkül olacak ve memleket ekonomisi ve bu ekonomi-

nin gelişmesi bakımından muazzam mesuliyetler taşıyacaktır. Fakat, Hükümetin vazih bir şekilde vazedilmiş umumi kalkınma politikası dışındaki, politik tesirlere karşı nisbeten mukavim olabilir. Bunun çalışma tarzı, işletmelerle münasebeti, idaresi (meselâ hangi ölçüde ademi merkeziyete gideceği) uzun uzun düşünülmelidir. Faaliyet sahaları çok çeşitli ve kontrol ettiği sermaye çok büyük olacaktır. Bankacılıktan, ağır endüstriye, ulaştırmaya, tütün ve çay imalâtına kadar çeşitli sahaları kapsıyacak ve belki 40 - 50 milyarlık bir sermayeyi nemalandıracaktır. İleri Batı memleketlerinde, hususi sektörde bu cesametın üstünde teşekküller vardır. Belki faaliyet sahaları biraz daha mahduttur. Fakat istirâklerle birçok hallerde birbirine yabancı gibi görünen sahalarda sermayeyi işletebilmekte ve yüksek kârlılık seviyelerine gelebilmektedirler. Öyleyse oralarda bunlar başarı ile idare edilebilmiştir. Ama önemli bir farkı gözden kaçırmamak lâzımdır. Direksiyonda o sermayenin de önemlice bir kısmının mâlikî durumunda ve çekirdekten iş hayatında yetişmiş kimseler vardır. Üstelik başarı ölçüsü ve teşebbüsün gayesi tektir: Kâr etmek. Bütün diğer gayeler tâlidir ve aslî gayeyi uzun devrede, çeşitli sosyolojik, politik, iktisadî şartlarda takviye ve tahkim etmenin bir vasıtasıdır. Başarılı olmak için motifler çok kuvvetlidir. Üstelik bu gibi memleketlerde büyük çapta idare usullerinde çok tecrübe kazanılmıştır. Bir çok müessir metotlar bulunmuş ve tatbik edilmiştir. Biz böyle bir duruma gerek hususi teşebbüs idaresinde, gerekse devlet teşebbüsleri idaresinde bâriz aksaklıklar görüldüğü ve âcil bir reorganizasyon ihtiyacının duyulduğu bir sırada gireceğiz. Bu noktalar, böyle bir holding fikrinin mahzurlarını gösteren noktalardır. Maamafih bunları fazla mübalâğa etmemek lâzımdır. İnsanlar yalnız menfaate göre değil, manevi bazı değerlere göre de hareket ederler. İnsanların maddî tarafları yanında manevi tarafları da vardır. Sırf memlekete hizmet için, kendi sermayesi olmadığı halde, bu işi azimle, gayretle ve dirayetle yapabilecek idareciler bulunabilir. Buna mukabil faydası umumiyetle büyük hacmin avantajları olarak ifade edilebilir. Bu yoldan hükümetin kalkınma politikası daha iyi idare edilebilir. Plânla uygunluk daha kolaylıkla sağlanabilir.

Böyle bir sistemin bir diğer mahzuru, Bakanlıkların tanzim ve geliştirmekle vazifeli oldukları sahalarda, çok önemli sahalardan mahrum kalmalarıdır. Eğer her hangi bir durumda, nümune faaliyet, maliyetinden çok aşağı hizmet temini gibi amaçlar ağır basıyorsa, iş sahasında bulunan Bakanlık tarafından mütedavil

sermayeli idareler kurulması yoluyla bu mahzur kısmen telâfi olunabilir. Bu taktirde meselâ Ulaştırma Bakanlığı, Denizyolları, Havayolları ve hattâ Demiryolları üzerinde, herhangi bir özel nakliyat şirketi üzerinde olduğundan daha fazla bir yetkiye sahip olmayacaktır. Tabii Bakan politik bir şahsiyet olarak hükümetin genel kalkınma politikasının formüle edilmesinde müessir olacak ve bu politika Kabine kararları ve Başbakan yardımcısının direktifleri kanalı ile holding idaresine intikal edecektir. Fakat bu bugünkü ve reorganizasyon raporunda tavsiye edilene nazaran çok dolaylı bir tesirdir. Böyle bir durum bütün bir sahanın plânlanması ve koordinasyonu bakımından mahzurlu telâkki edilebilir. Ancak meselelerin bir de öbür tarafı vardır. Bir bakanlık, tanzim, teşvik ve geliştirmekle ödevli bulunduğu bir sahadaki teşebbüslerin bir kısmını öz evlât (devlet teşebbüsleri) bir kısmını da üvey eylât (hususî teşebbüsler) muamelesine tâbi tutmıyacaktır. Bu ise, iki çeşit teşebbüse devlet tarafından eşit muamelenin gerçekleşmesi bakımından çok önemlidir.

III. SINIR MESELESİ : Devlet teşebbüslerinin daimî olduğu böyle bir karma sistemde, hususî teşebbüsün eşit muamele talep etmesi haklıdır. Ama devlet teşebbüsü için sahalarda itibarıyla bir sınır çizilmesini istemek o kadar doğru görülüyor. Bazı sahalarda, meselâ perakende ticaret, küçük tamirat ve imalât, karayolu ulaştırması, ziraat, karma bir sistemde devlet teşebbüsleri için uygun sahalarda değildir. Sınır tespitinden kasıt, herhalde bunların tâdat edilmesi değil. Bu taktirde sınır iki şekilde tespit edilebilir. Meselâ denebilir ki, devlet ancak büyük çaplı işleri, teknoloji yeni ve güç olan işleri, riski büyük işleri, ferdî teşebbüsün yapamayacağı veya yapmadığı işleri yapabilir. Bu veya bu gibi nazarı tariflerle sınırlamalar, fiiliyatta bir mâna ifade etmez. İkinci yol, sahalarda tâdat etmektir. Devlet mensucat, taş, toprak, bankacılık, sigortacılık işlerine giremez gibi. Bu efektif bir sınırdır. Fakat mânasızdır. Eşit muamele üzerinde ısrar etmek daha faydalıdır. Bu temin olunduktan sonra hususî teşebbüs bu sahada devlet katıyen çalışmaz diye bir garanti istememelidir. Nasıl ki, bu sahaya bir başka hususî teşebbüsün giremeyeceği konusunda da meşru bir garanti mevcut değildir. Normali aşan kârlar sağlanabiliyorsa, başka hususî teşebbüsler kurulur. Hususî teşebbüse dayanan bir ekonominin verimlilik mantığı budur.

Fakat hususî teşebbüs, devletin umum iktisadî mülkünün veya istihsal faaliyeti içindeki payının sınırlanmasını isteyebilir. Ve

bir hükümetin temel kalkınma politikası kararları arasında bu sınırı da belirtmesini talep edebilir. Çünkü, bu ekonominin genel şartları ile ilgili bir meseledir. O halde, kalitatif değil, kantitatif bir sınır devamlı karma ekonominin mantığına daha uygun görünüyor. Meselâ denebilir ki, perakende ticaret, küçük imalât, serbest meslekler ve ziraat bir yandan, devlet hizmetleri, enerji, su, haberleşme, sosyal sigortalar gibi faaliyetler öbür yandan çıktıktan sonra, millî hâsılanın yüzde 45 inden az ve yüzde 55 inden fazla bir kısmı devlet sektöründe meydana getirilemez. Bu rakamlar tabiatıyla bir tercihi göstermemektedir, sadece en nötr bir misâl olarak verilmiştir. Hükümet politikası, devlet sektörü bu iki sınır dahilinde kaldıkça müdahale etmez. Sınır bir veya öbür istikamette aşılsa gerekli düzeltici tedbirleri alır ve **tedricen** sınır bölgesine gelinmesini sağlar. Böylece, kalkınmaya müteveccih bir ekonomide devlet sektörünün de hususi sektörün de yerleri tahkim edilmiş olur. Bu kantitatif sınırlama fikrinin biraz garip gelebileceğini biliyorum. Sırf bir münakaşa konusu olarak ortaya atılmasını faydalı mülâhaza ettim.